

KOMLÓS ALADÁR VAJDA JÁNOS C. DOKTORI DISSZERTÁCIÓJÁNAK VITÁJA

A Tudományos Minősítő Bizottság 1956. május 9-én tartotta meg Komlós Aladár doktori disszertációjának vitáját. A bírálóbizottság elnöke Tolnai Gábor, titkára Klaniczay Tibor volt, tagjai pedig Benedek Marcell, Kardos László, Szabolcsi Bence, I. Tóth Zoltán, Turóczi-Trostler József, és Waldapfel József – voltak.

A bizottság összefoglaló jegyzőkönyvi ítélete:

„Komlós Aladár könyve irodalomtudományunk értékes alkotása, mely Vajda munkásságát minden eddigi tanulmánynál gazdagabban és helyesebben mutatja be. Komlós Vajda életének és írói működésének számos, eddig ismeretlen vonatkozását, a publicisztikai írások sokaságát tárta föl és ezzel nagymértékben gazdagította a Vajdára vonatkozó ismereteinket. Könyvének legerősebb oldala éppen Vajda politikai fejlődésének — az újonnan feltárt — publicisztikai művek alapján való megrajzolása. Ennek a feladatnak a megoldása mellett a költő művészi fejlődése — már könyve arányaiban is — némileg háttérbe szorult. Bár a könyv Vajda költészetének elemzésében is jelentősen továbbfejleszti a kutatást s Vajda lírai életművének helyes értékelésében komoly érdemei vannak, ezen a ponton a bírálóbizottság megokoltan látja az opponensek és hozzászólók számos bíráló megjegyzését. Az esztétikai kérdések megítélésében a könyv nem mindig biztos és következetes. Ebbe belejátszik az a körülmény, hogy marxista esztétikánk és irodalomelméletünk számos alapvető fogalmi és terminológiai kérdést még nem tisztázott megnyugtatóan. De ugyanakkor része van ebben a polgári irodalomszemlélet maradványainak is.

A bírálóbizottság az említett hibák ellenére Komlós Vajda-monográfiáját doktori disszertációként elfogadja, annál is inkább, mivel Komlós Aladárnak mind korábbi, mind a Vajda-könyv után megjelent tanulmányai is azt bizonyítják, hogy a doktori fokozat megilleti.”

A három hivatalos opponens Sötér István, Bóka László és Földessy Gyula volt. A vitában részt vett még Nagy Miklós, Gáldi László, Benedek Marcell, Kardos László és Turóczi-Trostler József.

SÖTÉR ISTVÁN

elsőnek a disszertáció erényeit sorakoztatta föl: a gazdag anyagföltárást, Vajda publicisztikájának bemutatását, a megbízható kronológiai összeállítást, a kitűnő bibliográfiát, a költő magánéletének, közéleti tevékenységének, emberi egyéniségének hiteles rajzát, a kitűnő esztétikai elemzést s a széleskörű ismereteken nyugvó korrajzot.

Majd ellenvetéseket tett a monográfiával szemben. Komlós, úgymond Sőtér, a költő negyvenes évekbeli korszakát nem vizsgálta kellő alaposággal, munkája itt sokszor szinte csak vázlatos maradt olyannyira, hogy egyes filológiai problémák sem tisztázódtak, így a Honárulók c. költemény változatainak kérdése s a Franciaországnak c. vers jelentése. Komlós ez utóbbit az 1848-i júniusi francia eseményekre vonatkoztatja, pedig Bonaparte Lajos 1849-i római, a pápai uralmat restauráló akciójához kapcsolódik. Hézagos kidolgozású Vajda és Petőfi baráti köre kapcsolatának tárgyalása. Annál inkább sajnálatos ez, mert a Fiatall Magyarországra vonatkozó ismereteink úgyszemint meglehetősen hiányosak, s mert az e korszakban felmerülő kérdések megoldása nélkül a későbbi Vajda útját sem könnyű követni.

Az ötvenes évek verseiről szólva aligha helytálló Komlósnak az a vélekedése, hogy a Búcsú és az Annak sírján c. versek a Gina-élmény körébe tartoznak. Az elsőben az elutazó nem is a kedves, hanem maga a költő, a másodikban pedig a szánalom és együttérzés nem vonatkozhat a Ginát megvásárló arisztokratára, mert azt Vajda mindvégig gyűlölte. Az ötvenhét-ötvennyolcas években egy boldog, megnyugtató szerelmi élményt kell feltételeznünk Vajda életében, amely nem Ginához fűződik. Más versek is tartoznak ehhez az élményhez: a Don Juan, a Napfogyatkozás, az Angyal jár a földön.

Fontosabb probléma ezeknél, igaz van-e Komlósnak abban, hogy Vajda az ötvenes években „revideálta korábbi nézeteit”. Vajda ugyan nem forradalmár az ötvenes években, de „ragaszkodni próbál korábbi radikális elveihez, feltétlenül ragaszkodik a nemzeti függetlenség eszméjéhez, lényegében fenntartja korábbi köznemesség ellenességét, — de nem bízik többé egy új forradalom eljövételében”.

Komlós azt állítja, hogy Vajda a Virrasztók után tíz évig nem írt politikai költeményt. De a Hajótörtek és a Csüggedetlen c. versek ötvennyolcából, A természetben és a Beduin hatvanból nyilvánvalóan politikai allegóriát rejtenek. Hozzájuk sorakozik a Jóbohó Peti hatvanból és a Petőfi olvasásakor ötvennyolcából. „Komlós tétele a tízéves hallgatásról a politikai és hazafias költészet területén csak a téves revíziós elmélet alátámasztására született meg.” Vajda a középnemesség bírálatában ért egyet Széchenyivel, de nem a radikális, negyvennyolcas—negyvenkilences elvek elítélésében, föladásában. Súlyos válsága éppen annak következménye, hogy ragaszkodik radikális nézeteihez, de egy forradalom bekövetkezését lehetetlennek tartja.

Nem lehet egyetérteni azzal sem, mintha Vajda politikai verseinek száma egyre kevesbednék. A nyolcvanas, kilencvenes évek terméséből egész sor vers bizonyít ez ellen.

Ellent kell mondani Komlós ama megállapításainak, „melyek Vajda képeinek konkrétságát vonják kétségbe”. Vajda képeiből nem a konkrétság hiányzik, hanem az aprólékos leírás, részletrajz. De ez általános tendencia nyilatkozása. Balzac lajstromozó leírásaival szemben Flaubert hangulatremtő környezetrajza áll. Vajda egy-egy kép leglényegesebb, leginkább atmoszférateremtő elemeinek kiragadására törekszik. Kevés elemet használ föl, de sohasem marad általánosságban.

Komlós művének legfőbb hibái, ellentmondásai abból származnak, hogy nem gondolta végig azt a kettősséget, amelyet a forradalom eszméihez való hűség és az új forradalom lehetőségéről való felfogás jelentett Vajda gondolkodásában. Ehelyett tudatos revíziókkal számol. „Vajda politikai nézetei — fejezte be Sőtér — nem ugyan elvfelelések, de kényszerű átmeneti torzulások

számos nyomát mutatják. Lírája, lírai magatartása azonban mentes bármiféle torzulástól, s Petőfi után, Ady előtt valóban a legtisztább költői hang, mely egy politikai-társadalmi körülmények kialakította, *egységes* életérzést, a szerelmi, a politikai, a filozófiai költészet *más-másféle* témáiban, s mégis *egyazon* indulattól, egyazon nagy ihlető kényszertől hajtva, szólaltat meg.”

BÓKA LÁSZLÓ

azzal kezdte opponensi jelentését, hogy annak idején mint Komlós könyvének lektora mindent megtett annak megjelenéséért. A biográfiai tájékozottság, az eredeti, önálló forráskutatás gazdagsága, az új távlatokat nyitó megfigyelések és értelmezések, a szerencsés kutatóöszton, a mély erudíció, az ötletgazdagság ajánlották erre. Az opponens felelőssége azonban nagyobb s ennek tudatában jelenti ki, hogy Komlós „Vajda arcképe nem kielégítő, tárgyilag eltorzítja Vajda alakját, művének arányait, ábrázoló módszerében pedig gyakorta eluralkodik a marxizmus-leninizmus irodalomtudományától idegen objektivizmus, esztétikai formalizmus”.

„Művének sarkpontja az az okfejtés, melyben megvédi Vajdát a realizmusellenesség vádjá ellen. Sajnos, Vajda realizmusát nem a marxizmus-leninizmus esztétikájának mérlegére teszi”, hanem Gyulai és Lévay értetlen kritikájával szemben veti fel Vajda realizmusának kérdését. S könnyű vadra fegyverkezve, Lévay támadásától védi meg Vajdát. De „Komlós védelme — úgymond Bóka — egy szinten mozog Lévay kritikájával, mindketten antirealisták”. Komlós tulajdonképpen egyetért Lévayval, mert hiszen szerinte Vajda valóban elrugaskodott a valóságtól, „amikor azt hitte, hogy egy szerelmes csóktól megáll a nap és a világegyetem”.

Komlós fejtegetései, hadakozása a konzervatív kritikával azonban arra való, hogy „elfogadhatóan találhassa” a maga elméletét a lírai realizmusról. „Komlós szerint az a realista lírikus, aki őszintén fejezi ki viszonyát a társadalomhoz. Ha tehát igaza van Komlósnak, akkor a lírai realizmus a szubjektív viszonyulás őszintesége. Az őszinteség nyilvánvalóan követelménye minden költői ábrázolásnak.” Ámde Móricz is, Krudy is, Rilke is, George is, Claudel is, meg Ady is feltétlenül őszinte író volt. Bóka Révaival tart, „aki az őszinteség előtérbe tolásával kapcsolatban polgári hangulatokat, dekadenciát, reakciót emlegetett, nem pedig realizmust”.

„Komlós minden igyekezete ellenére, hogy marxista-leninista irodalomtudományt műveljen, minduntalan visszatér a polgári irodalomtudomány útjára, felfogásának alapja a pszichologizmus.” Vajda romantikájának elemzésében, a romantikus és realista vonások kapcsolatának tárgyalásában világlik ez ki legjobban. Komlós ugyan emlegeti a romantika különféle fajtáit, korszakait, beszél irodalmi eredetű romantikáról, s olyanról, mely az életből ered, érintkezésbe hozza Vajdán át a romantikát a modernséggel (Ignotus nyomán), de „nincs itt szó történelemről, hanem a társadalmi fejlődést megelőző sajátos életkörülményekből magyarázható lelkiállapotról . . . a történeti szempont csak máz”. S Vajda lírájának értékét Komlós számára a romantika oldaláról ugyanaz jelenti, mint ami jelentette a realizmuséról: őszinteség, élményszerűség.

Komlós roppant anyagot tárt fel, ámde nem tud anyagán úrrá lenni, mert „módszere a pozitivistá objektivizmus”. Igaz, Vajda publicisztikáját nagyrészt ő tárta fel, de az baj, hogy kötete nyomán az ember úgy vélné,

Vajda elsősorban publicista volt. Számtalan olyan adat is került a könyvbe, Vajda nagytűségéről éppenúgy, mint kétes erkölcsű nőkkel való kapcsolatáról, amelynek semmi befolyása nem volt a költő életművére, tehát helye sincs életrajzában sem. Meglepő az, hogy — jöllehet Komlós munkássága erősen a polgári irodalomtudomány befolyása alatt áll —, mégis akad könyvében nem egy vulgáris marxista magyarázat. Ilyen például Vajda erotikájának „társadalmi” magyarázata.

Végezetül Bóka úgy véli, hogy Komlóst ugyan e „műve alapján nem minősítheti az irodalomtudományok doktorának fokozatára”, mégis azt javasolja a bizottságnak, adja meg Komlósnak a doktori címet egész életműve és a Vajda monográfia óta megjelent munkái alapján.

FÖLDESSY GYULA

bevezetőben arról szölt, hogy Vajda életét és művét ennyi ismerettel, ennyi — jórészt frissen föltárt — adattal még senki sem mutatta be. Már a gyermekkor rajza igazolja ezt az állítást. Mégis mintha nem hangsúlyozná eléggé Komlós a gyermekkori élmények szerepét a költő egyénisége kialakításában. Egy ifjúkori mozzanattal nem számol eléggé. Pedig „Vajda többszörös ellentmondásos gondolkodásának ez volt egyik legjelentősebb oka”. Ez a költő aletsúti tartózkodása. „Ott-tartózkodása idején oly nagy rokonszenv mélyül el benne a Habsburg-család egyik ága iránt”, hogy attól szinte élete végéig nem tudott megszabadulni, s az Ausztriával való közösséghez ragaszkodása talán ebben leli egyik fő magyarázatát. Komlós — mint itt is, néha „nem fedezi föl a látszólag jelentéktelen, de nagyon is számba veendő életrajzi vonatkozásokat”. Feltűnő Vajda nosztalgiájának mélysége gyermekkora iránt. A magyar irodalomban alig akad e téren párja.

Ezután megjegyzéseivel Földessy végigkísérte Komlós egész könyvét. Aligha lehet elfogadni azt az állítást, mondotta, hogy „Vajda egész életén át megmarad 48/49. hú neveltjének”, továbbá, hogy „ő nem változik meg”. Bizony megváltozott. „Kossuth és Petőfi után Széchenyi lett az ideálja”, még stílusában is. Tetteinek mindig rajongó hazaszeretetet volt a forrása, de nem volt az a rendíthetetlen, „si fractus illabatur orbis’-ember, mint Petőfi.”

A Gina-versekre térve, meg kell említeni, Komlós nem teszi szövé azt, hogy „irodalmunkban Vajda volt a legvégtetesebb kifejezője a romanticizmusnak”. Azt is érdemes fölemlíteni, hogy a világirodalomban páratlan az, hogy egy boldogtalan szerelem évtizedeken át állandó motívumként uralkodjék egy költő lelki világában.

Komlós könyvében is megtalálható Gyulainak túlzott méltánylása, értékelése. Revízióra volna szükség e túlzott értékelést, e Gyulai-kultuszt illetően. Gyulai tevékenysége kártékonyságának számbavétele után majd sok mindent vissza kell vonni a ráhalmozott dicséretekből, hangoztatta Földessy.

Komlós egy utalása Adyra félreérthető, Ady sohasem tagadta meg az élet szeretetét. Két fontos, Ady által átvett Vajda-motívumra is figyelmeztetni kell: az áhított, de soha meg nem található nő s a magyar árvaság motívumára. Egyáltalán, az Adyra való hatást érdemes bővebben elemezni. A Hűz év múlva nagyszerű képének egyik lehetséges forrására sem érdektelen a figyelmet felhívni. Schopenhauer-nál fordul elő a Mont Blanc és a felkelő nap kettős motívuma. Annál inkább, mert ezzel az is megvilágosodik, hogy Schopenhauerben a költő éppen tehetségének igazolását kereste az Akadémia kicsiny-

lésével szemben. Mindent összevéve, „ha itt-ott akad is egy-egy ellenvetésünk”, Komlónak „sikerült egészében teljes és hű képet adni az igaz emberről, a nagy költőről . . . ezért — fejezte be Földessy —, melegen ajánlom doktori értekezése elfogadását”.

Az opponensek bírálatai után a következő felszólalások hangzottak el :

NAGY MIKLÓS

szerint a vita igen hasznos volt a Vajda-értelmezést illetően, de csalódásának is hangot adott. „Én — mondta Nagy Miklós — Bóka elvtárs opponensi véleményében sok tekintetben inkább egy gyakorlott bajvivónak villanó pengéjét csodáltam meg, mintsem egy új, tudományos eredményekre törő, kritikában is tudományos eredményekre törő tudós megállapításait.”

Komlós véleménye a 48-as, 49-es verseket illetően alapjában helyes, de egy igen fontos mozzanat elkerülte figyelmét. Míg mások 49-ben egyre megbékélőbb hangot hallatnak, Vajda ekkor radikalizálódik igazán (Franciaország, Berangerhez, Krisztus és korunk), s művészi szintje is jóval magasabb ekkor a 48-inál. Ő 48-ban csakugyan hajlott a békülékenységre a dinasztiaival (Gonosz házasság), de 49-ben nem. Szóvá kell tenni itt azt is, hogy a 48-at előző korszak elemzése mélyebb, a 48/49-es anyagfeltárás bővebb, szélesebb körű lehetne. Vajda fejlődése 48-ig sok tekintetben Petőfiének tükörképe. Nem csak a plebejusi indulat, a bolondistókos jókedv van meg benne, hanem egy ideig a világgyűlölő hang is. Az 50-es éveket illetően inkább Komlósé az igazság, mint Sötéré, Vajda csakugyan Széchenyihez közeledik. Ámde más a költő lírai énje és más a publicistáé, s ez a közeledés csak az utóbbi esetében tapasztalható. Hiszen versek vallomása nem egy deákpárti, nem valamiféle lassan beletörődő, harmonikus világnézetű emberre mutat. Ellentmondás ez kétségtelen, feloldása az irodalomtudomány feladata.

Fel kellene figyelni arra a különbségre is, amely Vajda 49 előtti és 49 utáni magányosság élményében mutatkozik. Az utóbbit kifejező versekben egy új motívum jelenik meg, a bosszú, a fenyegetés képzete. Ki ellen szól a bosszú? Kinek szól a fenyegetés? Csak a költészetét kicsinylőknek-e vagy azoknak is, akik politikai polémiaiban állanak vele?

Végül megjegyezte még Nagy Miklós — Földessy egy megjegyzéséhez kapcsolódva — aligha kell Arany-hatást látnunk a Virrasztókban, mert ez a kép Vajdánál már a 47-es Hazafiakhoz e. versében feltűnik.

GÁLDI LÁSZLÓ

hiányolta, hogy Vajda nyelvének, különösen pedig szókincsének, fordulatainak olyan alapos elemzése nem található meg a disszertációban, mint amilyen alaposan elemzi Komlós Vajda képalkotásának kérdését vagy egyéb stiluskérdéseket. „Sommás” és „adatolatlan” rövid részlet foglalkozik ezzel csupán. Így aztán meglehetősen zűrzavar állhat elő; a vadászati szókincs például szétválasztatlan maradt a tájszókincestől. Vadász szakszó például a *cserkel*, *vigályos*, míg a *lafanc*, a *huínt* csakugyan tájszó a Dunántúlról.

Mindenekelőtt meg kellett volna vizsgálni azt az alapvető kérdést, hogy e tájszavak közül melyeket vállal az író sajátjának, miért vállalja ezeket, s ha a többit leírja, mi a feladatuk, mert ez a költő magatartásához is kulcsot adhat. Ez a disszertáció is mutatja, mennyire sürgős volna nagy íróink nyelv-

nek korszerű, monografikus feldolgozása. A stílustörténeti kutatások csak ezek birtokában juthatnak tovább.

BENEDEK MARCELL

sajnálja, hogy nem volt alkalma a disszertációt olvasni s csak a tézisekből és az opponensi jelentésekből ismerheti. Ezek nyomán azonban úgy tűnik, a pesszimizmus kérdése nem világosodik meg eléggé, márpedig a köztudat épp a pesszimizmust társítja Vajda nevével. Metafizikai-e a pesszimizmus vagy csak hangulati, átmeneti-e Vajdánál. „A pesszimizmus egy költőnél — állapította meg Benedek Marcell — a szemlélet hiányossága. Nem tud elég magasra emelkedni ahhoz, hogy a dolgok másik oldalát is lássa.” Az igazán nagy költő nem kelthet pesszimizista hatást. Vajdában volt ugyan a metafizikai pesszimizmusból is valami, a hangulatiból is, de volt benne egy olyanfajta harcrakészség is, amely aligha engedi a pesszimizista írókhoz sorolni.

KARDOS LÁSZLÓ

csak néhány kérdést érint, — úgymond —, mert az Irodalomtörténeti Közleményekben megjelent kritikájában már részletesen szólott a műről. Igazat kell adni Komlósnak Vajda képalkotását illetően. Valóban látomás-szerű az. — A magánélet tényeinek fölhasználását illetően elvben egyetért-hetünk Bókával, de Komlós aligha lépett túl itt az elfogadható határon. Másrészt jó az, ha az utókornak minden fennmarad, amit tudunk a költőről, legalább jegyzetben; egy esetleges új kutatási módszer netán nagy hasznát láthatja. Bóka szerint „a marxizmus csak máz” a Komlós könyvében található polgári hagyatékon. A máz peioratív szó s méltánytalan Komlós föltétlen jóhiszeműségével szemben. Komlós az arra érdemes polgári hagyatékok kísérli átmenteni s ez helyes törekvés is, csak persze túlzás, tévedés is párosulhat e törekvéshez. Végül határozottan túlzónak kell ítélni a Gyulai-val szemben megütött hangnemet mind Földessy, mind Komlós részéről.

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF

hozzászólását azzal kezdte, hogy Komlóst munkássága alapján ajánlja a doktori címre, de ez ellen a munkája ellen van néhány kifogása. Óvakodni kell a biografizmus veszélyétől, a túlzott biografizmus visszajuttathatná az irodalomtörténetet a történetírás kezdeti stádiumába. Viszont helytelen lenne az is, ha „a költőt vagy a levegőégből” húznánk le, vagy „a társadalmi magányból emelnénk magasra”.

Az állításokat néha alaposabban, pozitivistát is kielégítően kellett volna alátámasztani a disszertációban. Ha Komlós például „azt állítja, hogy a költőnek új korszaka kezdődik, akkor meg kellett volna mutatnia, hogy mihez képest kezdődik ez az új korszak”. Beszél Vajda plebejus követőiről is Komlós, de azt sem a tézisekben, sem a műben nem találjuk meg, kikről is van szó. Egyáltalán, a hatások, a motívumok kérdésével nagyon óvatosan kell bánnunk. Egy vagy más hatás senkit nem tesz még költővé, de meg be sem fogadhat ilyent a költő, ha nincs meg hozzá az életadta alap. S végül, szembe kellene nézni azzal a kérdéssel, hogy Vajda művében van valami provinciális, amin életében többször is túl próbált ugyan jutni, de azért végig jelen van művében ez a jellemvonás.

KOMLÓS ALADÁR válasza

Opponensei közül Komlós először Bóka-nak válaszolt.

„Bóka ellenvetései — így kezdte Komlós válaszát — nem adataimra, megfigyeléseimre, sőt szorosan véve nem is Vajdára, hanem főként terminológiámra vonatkoznak: arra, hogy marxista értelemben helyesen használom-e a realizmus, romantika, modernség szavakat. Azt felelhetném, hogy bocsánatos bűn lenne, ha helytelenül vagy mondjuk egyéni módon használtam volna őket, hiszen a marxizmusnak nincs még egyhangúlag elfogadott kötelező véleménye a kérdéses fogalmakról.” A két év előtti romantika-vita, s az irodalomtörténeti kongresszus megmutatta, hogy bábeli zűrzavar uralkodik a realizmus, a romantika s a többi irodalomtudományi terminus körül is s e tekintetben, mint éppen Bóka maga is hangoztatta akkor, „a líra mint megoldatlan kérdés csak a peremen maradt”. Honnan hát Bóka realizmus-fogalma a líráról illetően, amelyhez a disszertációét méri s amelynek alapján azt elveti. Révai néhány mondatából. (Kulturális feladataink kérdései 1952. 176. l.) Csakhogy ott szó sincs a lírai realizmusról, hanem a haladó irodalomról beszél Révai. A disszertációban ez olvasható: „A lírai realizmus nem abban áll, hogy a költő hűen reprodukált természeti tényekben tükrözi érzéseit, hanem abban, hogy őszintén fejezi ki viszonyát a helyesen látott és értékelt társadalomhoz. A lényeges az, hogy Vajda beléle fordulva is a társadalom miatt gyötrődik.” Bóka kiragadja ebből a fogalmazásból az *őszinte* szót s azt állítja, hogy a disszertáció szerint az őszinteség a realizmus egyetlen kritériuma. Ámde a meghatározás „a társadalom helyes látásáról és értékeléséről” is beszél. Bóka „úgy bánt a meghatározással, ahogy Vajda a természettel, — saját látomását vetíti a valóság helyére”.

„Merő téltreértésen alapszik Bóka többi ellenvetése is.” Csakugyan „elrugaszkodott-e Vajda a valóságtól, mikor azt állította, hogy egy szerelmes csóktól megáll a nap és a világcegyetem?” „Nem értem egészen Bókát — mondotta Komlós —, kétségbevonja talán, hogy Vajda a versében nem ragaszkodik a fizikai tényekhez, vagy azt vonja kétségbe, hogy a lírai költőnek az érzelmi valósághoz kell ragaszkodnia, nem a fizikai tényekhez? Ha pedig ezt elismeri, milyen jögon vonja kétségbe, hogy a realizmus másként jelentkezik a lírában, mint a tudományban vagy akár a regényben?” S hogy miért éppen Lévai kritikájához kapcsolódva tárgyalja e kérdéseket a disszertáció? Mert rajta keresztül közvetve Gyulai, a Budapesti Szemle és az egész hivatalos irodalom felfogása nyilvánult meg.

Egy másik főbenjáró terminológiai bűne a disszertációnak Bóka szerint, hogy a romantika, realizmus és modernség jegyeit egyaránt megtalálja Vajdában. E jellemvonások jelenlétét Vajdában ugyan Bóka is elismeri, de a terminológia sehogy sem tetszik neki. Csakhogy a modernséget és romantikát érintkezésbe hozó, „Ignotusra jellemző paradoxon” először Heinénél fordult elő s tőle Lukács György is átvette. Földessy meg éppen itt szólott az imént „reális romantikáról”; Sötér pedig Madách-tanulmányában Madách lírájában talál modern, Vörösmartyas és reális vonásokat együtt. Így hát „polgári zavarosságomban elég jó társaságban vagyok” — úgymond Komlós.

Ami az állítólagos történetietlenséget és pszichologizmust illeti, Bóka ismét csak kiszakít egy szót, az *élményt* s arra irányítja támadását, nem véve tekintetbe azt sem, hogy egy monográfia összefoglaló fejezetében az olvasó már tudja, azok a bizonyos élmények is történeti körülményekben, a világsi bukás utáni helyzetben gyökereztek.

A publicisztikával foglalkozó rész sajnálatos túlságát el kell ismerni. De részint az anyag friss föltárott volta követelte bemutatását, másrészt Vajda politikai felfogása alakulásának teljes rajza. A polgári objektivizmus, a biografizmus azokban megokolatlan, alaptalan vád. Ma sokan esnek abba a hibába, hogy az író emberi egyéniségét nem rajzolják meg, csupán ideológiai fejlődéséről adnak képet, vagy csupán annyiban idézik fel azt, amennyiben szeplőtlen, pozitív. S különösen egy lírikusnak, nem kell-e ismerni egész magán-életét, s el lehet-e menni az olyan, a Vajda-irodalomban annyiszor és annyi-féleképpen hánytorgatott kérdések mellett, mint Vajda kapcsolata „fizetett leányokhoz”, vagy Vajda nagyétűségének kérdése? Nem kellett-e egy monográfiának ezekre a kérdésekre is választ adnia? „Megvallom — így fejezte be Komlós Bókának adott válaszát —, az úgynevezett objektivizmusnál inkább találok meg könyvemben az ellenkező hibát. Azt, hogy olykor mindenáron a harcost akarom belelátni Vajda megnyilatkozásaiba. Ha még azt írom róla, hogy erotikus költészetével is felszabadult és felszabadító, a polgári forradalom embere, ez igaz és bizonyítható. De már mikor azt írom, hogy ha jól figyelünk Vajda erotikus hangjaira, megérezzük, hogy Vajda most is a társadalomra gondol, ez bizony nevetséges vulgarizálás. Ezt Bóka jó szemmel vette észre és joggal kifogásolja. Ebben igazat adok neki. Szégyenlem magam ezért a mondatért. Bár könyvem írása idején nem lehetett rámutatnom az erotika nagy szerepére Vajda könyvében, efféle valóban ostoba társadalmizálás nélkül, mert feltétlenül rámolvasták volna, hogy dekadensnek rajzolom Vajdát. Restellem, hogy engedtem ennek az irányzatnak.”

„Földessy Gyulával — mondta Komlós — csak néhány kisebb jelentőségű részletkérdésben van vitám.”

Alesút csakugyan nagy hatással volt Vajdára, mégis valószínűbb, hogy a „Habsburgok megbecsülésére” őt is, mint oly kortársait is, kik sohasem jártak Alesúton, inkább történeti, politikai megfontolások vezették.

Földessyhez hasonlóan a disszertáció sem véli Vajdát következetes forradalmárnak, s ha „48/49 hú neveltjének tartom, — szolt Komlós — ezt csak szociális és nem közjogi vonatkozásban értem”. Ami Gyulai kérdését illeti, inkább ellenkező hibába esett a disszertáció, mint amelyért Földessy elmarasztalja. A Gyulaival szemben való túlzott szigorúsággal vétett inkább az igazság ellen, semmint Gyulai hibáinak elkendőzésével.

A motívum-kölesönzés kutatásában, amely oly kedvenc stúdiuma volt a tegnapi pozitívizmusnak, alighanem szkepszisre van okunk. Nehéz egy-egy ilyen kölesönzést valószínűsíteni, s „jelentősége is csekély: mert az igazán termékeny, mélyremenő hatás nem a szavak kölesönvételében, hanem a világ-szemlélet és a kifejezésmód módosításában áll”. „Igazat kell adnom viszont Földessynek, mikor félreérthetőnek tartja azt a mondatomat, hogy Vajda nem dekadens, mert ő nem a halál rokona. Éz valóban úgy hangzik, mintha Adyt annak tartanám. Pedig, kétségtelen dekadens pillanatai ellenére, alapjában nem tartom annak. Igazolásomra megemlítem, hogy már harminc évvel ezelőtt az Uj Magyar Lira c. könyvemben azzal az idézettel zártam le az Ady-fejezetet: „Életet és hitet üzen egy halott nektek, fiatal elhagyott testvérek, az olvasztó tüzet küldi a hamu”. A Húsz év múlva hasonlatának Schopenhauertól való származását illetően nincsen ugyan döntő bizonyíték e származás ellen, de mellette sem. De szüksége volt-e Vajdának a német filozófus indítására, „hogy egy magas hegyhez hasonlítsa magát?” Annál is inkább kérdéses ez, mert egy novellájában már az ötvenes években előfordul egy hasonló kép

osírája, amikor pedig még nem ismerhette Schopenhauert. S ha így áll a dolog, a két lehetőség közül „jogunk van azt választani, amely elhárítja az árnyékot kedvenc költeményünk felől”.

Komlós S ő t é r nek válaszolva először is hangsúlyozta és megköszönte azt az alapos és gondos munkát, s nem utolsósorban azt a filológiai éberséget, amelynek következtében Sötér opponensi véleménye valósággal önálló tanulmánnyá szélesedett.

A Búcsú és a Franciaország c. verseket illető filológiai észrevételek készséggel elfogadhatók s az elírásokat ki kell igazítani. A Sötér által az ötvenes évek végére föltételezett, nem Ginához fűződő szerelmi élmény is valószínűsíthető; úgy lehet, ez a kérdés azért maradt említetlenül a disszertációban, mert adat híján csak komplikálta volna „Vajda szerelmi életrajzát”.

Az azonban aligha állja meg a helyét, hogy a 49 előtti korszak földolgozása vázlatos, föltárása kevésbé alapos. A könyv húsz, az összes művekben nem szereplő 49 előtti verset tárgyal, s közülük 12-t a disszertáció tárt fel. S ehhez járul még két, ugyancsak a disszertáció által föltárt cikk is ez időből. A Honárulók c. verset illetően csakugyan csúszott be a bibliográfiába elírás, de „mondjon Sötér egyetlen olyan Vajda-dokumentumot — így folytatta Komlós —, amelyet nem ismerek s amely akár egyetlen új vonást adna Vajda arcképéhez, s el fogom ismerni, hogy felületesen tanulmányoztam a 48-as Vajdát, de számonkérni olyan dokumentumokat, amelyeket mindmáig senki sem ismer, s amelyek talán nem is léteznek, eleddig szokatlan eljárás”.

Mielőtt a költő ötvenes évekbeli állásfoglalását érintő alapvető vitakérdésről lenne szó, meg kell említeni azt a jelenséget, mintha — érthetetlen módon — Sötér megfedkezett volna a könyv egyes részleteiről s éppen az e részletekben tárgyaltakat hiányolja. „Nem kis meglepetéssel olvastam — mondta Komlós — Sötér kijelentését, hogy megfedkeztem Vajda késői politikai verseiről”, holott „tíz teljes oldalon át egyenként részletesen elemzem összes késői politikai verseit” s e fejezetben azt is „megállapítom, hogy Vajda politikai versei révén is a kor legkülönb magyar költője”. (239. l.) Sötér mégis velem szemben véli kimondani, hogy „a kor költészetében még mindig Vajdáé a legtisztább, legbátrabban bíráló szó”. Úgy tűnik, az is elkerülte Sötér figyelmét, hogy a kötet rámutat, Vajda nem veszi észre a természet részleteit, de mélyen átérzi a természet hangulatait. „A természet hangulatait — így szól Komlós — annyira jellemzőnek érzem Vajdára, hogy a Nyári les c. közismert versétől könyvem két helyén is megtagadom a Vajda Jánosi jelleget azzal az indoklással, hogy több benne a tárgyi részlet, mint a hangulat.”

Ami már most az ötvenes éveket illeti, Sötér „energikusan szembeszáll” azon nézettel, hogy Vajda bizonyos mértékig revideálta 48/49-es álláspontját és a passzív ellenállás híve volt. Mi az igazság?

Közvetlen Világos után kétségbeesésbe zuhant Vajda, majd vizsgálat alá veszi 48/49-es politikánkat és egy időre elfogadja a passzív ellenállás Deáki politikáját s 61-ig összhangban is marad vele. Éleszti verseivel a passzív ellenállást, de a függetlenséget most már nem háború és elszakadás, hanem a birodalomban való magyar hegemonia útján véli elérhetőnek. „Lelke mélyén mindig ott ég a nemzeti függetlenség és nagyság, sőt a magyar köztársaság álma. De éles különbséget tesz a végső eszmény és a közvetlenül elérhető célok közt.” Mi bizonyítja ezt?

Az ötvenes években Vajda nem írt publicisztikát, így „szinte csak fél-szavakból való következtetésekre vagyunk utalva”. „Sötér szerint Vajda

nem azt vallotta, hogy ne legyen forradalom, hanem csak azt, hogy nem lehetséges.

Dehát nem következett-e ebből, hogy Vajda helytelenítette az összeküvéseket és forradalmi ábrándokat és a passzív rezisztencia híve volt? Sötér szerint Vajda e korbeli verseinek tiltakozó tartalma kizárja ezt. De hát a passzív rezisztencia tartalma nem volt-e tiltakozás? S vajon a passzív rezisztencia bűn-e, hogy tisztára kell mosni tőle Vajdát?

Jókai Dózsa drámájáról szólva, Vajda dicséri, hogy „a pór lázadó elesik”, átkos gondolatnak nevezi lázadását, „s a lázadás kárhozatos politikai motívumáról” szól. Nem revízió-e hát ez 48-hoz képest?

De Solferino utánra sem áll meg Sötér vélekedése. Felfogását Sötér „azzal próbálja bizonyítani”, hogy Vajda Solferino után több politikai, mégpedig a forradalomban reménykedő verset írt. Ámde ezek a versek valójában nem politikaiak „a nemzeti függetlenségért vívott harc értelmében”. Annál több az olyan nyilatkozata, amelyben elítéli az Ausztria ellen viselt vagy viselendő háború gondolatát. Hatvanban láthatóan még a Diplomát is kész lett volna elfogadni. De átkot magasztalja s Széchenyi hívévé válik. A Széptani Levelekben — amelyekben Vajda Sötér szerint kizárólag nemességellenes, Petőfi öröksége mellett száll síkra s a „paraszti Aranyt” érzi rokonának — valójában „fenntartásokat hangoztat Petőfivel szemben”, s Aranyt meg éppen azért dicséri, mert „első megszólamlása a két félből, úr és pórból egygyé formálódó nemzettestnek”. (Ö. M. 1790. 3. l.)

Ez a tanulság a 61. februári cikksorozatából, a Széptani levelekből. „Hát a két hónap múlva, a 61. április 4-én megindított „Csatár” c. lapja mit mutat? Az előfizetési felhívásban harcot ígér „a legteljesebb nemzeti egység rosszakaratú zavarói ellen” s szinte minden számban türelemre buzdít forradalom helyett. Hogy fér össze pl. Vajda forradalmiságával az első szám vezércikke, amely szerint: „A legiszonyúbban vétkezném, ha önvérző erőködésre izgatnék. Isten ments! Ellenkezőleg azért imádkozom, hogy tudjunk túrni, nemesen, méltóságosan, mert sokszor a lemondásban mutatkozik a legmagasb lélekerő.” „Szabadok még nem vagyunk, mert idegen katonaság ül az országbán, de ha hiszünk és tűrünk, meg fogunk ettől szabadulni.” És „Mi sem kívánunk adóság maradni az elnyerendő szabadságért, védni akarjuk a trónt, melyen az alkotmányos nemzet legmagasb személye ül, védni a legelső magyar embert, a királyt”. Nem tudom, ebben a hangban lát-e forradalmiságot Sötér, vagy abban a cikkben, amelyben Vajda *Közéleti fegyelem* címen a véres varsói felkelés tragikus példájával arra int, hogy legyünk fegyelmezettek, mert a fegyveres hatalom az állam kezében van. Vajda hozzáteszi, hogy bizik közszellemünkben, mert — „amit tán némely felületesebb gondolkodásúak nem tudnak eléggé becsülni — a magyar nép nem bír forradalmi hajlamokkal” (ápr. 18). Jellemző az is, hogy jún. 16-án tiltakozik az ellen, hogy Tánácsot oly nagy embernek tekintsék, mint Batthyány Lajost (aki pedig tudvalevőleg nem volt forradalmár). A végtelenségig szaporíthatnám a példákat, amelyek kétségtelenül teszik, hogy Vajda a Solferino, illetve az Októberi Diploma utáni forradalmi helyzetben nemesak nem lett forradalmár, hanem óvott, egyre és nyomatékosan óvott a fegyveres felkeléstől. Kérem Sötért, lapozzon bele a Csátár-ba s meg fog győződni felfogásom helyességéről. Nyilvánvaló az is, hogy mikor a következő évben, 62-ben írt röpirataiban valóban elítélte a passzív ellenállást, nem a forradalom álláspontjáról ítélte el, mint Sötér tévesen hinni látszik (18. l.), hanem a békés megegyezés álláspontjáról. Ezek után azt hiszem, nyugodtan

kimondhatom, hogy Vajda Solferino utáni forradalmiságának feltevése merőben alaptalan tévedés.

S a háborút Vajda nemcsak a jelenre és jövőre vonatkozólag ítélte el, de idővel még múlt szabadságharcunkat is helytelenítette. Igaz, azon nyilatkozatai, melyek elítélik szabadságharcunkat, nem az 50-es évekből, hanem 62-ből, illetve 81-ből valók. Ezt könyvemben is megmondtam, írván: „Csak 62-ben céloz rá, de minden bizonnyal már az 50-es években alakul ki az a véleménye, hogy . . . 49-ben vesztünkbe rohantunk a Habsburgok detronizálásával s most is fejjel rohannánk a falnak, ha háborúba keverednénk Ausztriával.” (43. l.) Könyvemben négy lábjegyzetben hivatkozom e nyilatkozatokra. Sőtér nem találta meg őket, pedig ott vannak, ahol megjelöltem őket. Íme: a nemzet „egy boldogtalan elragadtatás percében az önbecsülés egy második Mohácsot szülő hibájába esett, s e katasztrófa ujjmutatás arra is, hogy inkább szerény kört, a munkát vállaljuk, mint ismét elbizakodva olyan után epedjünk, amelyet elkezdni se tudunk” (Ö. M. 1049. l.); a reformkorban gyönyörűen haladtunk, és „bizony már-már közel a tetőpontra lehetnénk, ha egy rettentő kátyu végett nem restelltünk volna egy kis kerülőt és kitértünk volna ildomosan, meggondolván, hogy az eszeveszettség nem dicsőség” (Ö. M. 1093. l.); Széchenyi „fájdalma annyival lehetett nagyobb szintén legyőzött s a történetben erkölcsileg is elbukott győzője fájdalmánál” (Ö. M. 1137. l.); 48-ban, mikor már Franciaország is visszahátrált a világszabadító szereptől, mi vállalkoztunk e szerepre, de a következmény elnyomatásunk lett (Ö. M. 1277). Világos, hogy Vajda itt nem a forradalom elvesztése miatt elégedetlen, mint Sőtér állítja (11. l.), hanem elítéli, hogy háborút viseltünk. Ha tetszik, ha nem tetszik, ez az igazság.

Mindent összevéve, Sőtér ellenvetéseiben egy olyanfajta törekvés tapasztalható, hogy Vajda útját kiegyenesítse, márpedig ezt az igazság kárszenvedése nélkül nem teheti, útja kanyarodóinak tagadása a tények tagadását is jelentené.

Opponenseinek adott válasza után a hozzászólók által szóvatett kérdésekre felelt Komlós Aladár.

Nagy Miklósnak válaszolva, hangsúlyozta, természetesen fölku-
tatott 48 előttre is minden általa elérhető levéltári forrást, de az is természetes, hogy a fiatal költőről, nem lévén még a hatóságok figyelmét fölkelő „nagy név”, kevés ilyen forrás van.

Benedek Marcell figyelmét fölhívta Komlós könyvének a pesszimizmust tárgyaló szakaszaira.

Kardos László ellenvetésének igazát részben elfogadta: csakugyan, mintha túlment volna kissé az igazságos mértéken Gyulaival szemben, de azért azt a tényt nem szabad feledni, hogy működésének igen sok árnyoldala, sőt kártékonyága is volt.

Amit Gáldi szóvatott, az csakugyan hiányzik a könyvből (s talán jó volna, ha ez is benne volna). De azért kérdéses az, kell-e egy irodalomtörténeti műnek a nyelvtörténet területére tartozó tényeket is részletesen tárgyalnia. A nagy magyar irodalomtörténészek által írott monográfiák, Gyulai, Riedl, Horváth János művei sem terjeszkednek ki ilyen kérdésekre.

Turóczy Trostler ellenvetéseit illetően elismerte Komlós, hogy Vajda hatása kérdésének részletezése hiányzik a könyvből, de kérdés, vajon megférne-e benne. Egyébként ezzel a kérdéssel amúgy is foglalkozik egy készülő tanulmányában.

Komlós válasza után Bóka felelt Nagy Miklósnak, aki — mondta Bóka — „egy az utóbbi időben elharapódzott szokást követve, a bírálat őszinteségét bizonyos mértékben összetévesztve a megbírálttal való magatartás szabadoságával”... „az én felszólalásomat inkább egy vívónak, egy debatternek a gesztusához tartja hasonlatosnak, nem pedig egy olyan ember megnyilatkozásához, aki a tudományt óhajtja előre vinni.” Bóka hangoztatta: csakugyan minden vitában bajvivónak érzi magát, olyan bajvivónak, aki az igazságért harcol.

A Kardos László által inkriminált *máz* szóval egyáltalán nem volt szándéka — folytatta Bóka —, hogy Komlóssal kapcsolatban rosszhiszeműséget sugalljon. „Jóhiszeműségét és bátorságát kétségbe vonni sohasem volt s én azt hiszem, a jövőben sem lesz okom.” Ezután Komlós válaszát illetően tett még néhány megjegyzést, a disszertációval kapcsolatban felhozott ellenvetéseit javarészt továbbra is fenntartva.

Végül Földessy vetette még egyszer össze Schopenhauer említett helyét a Hús év múlva hasonlatával.

Válasza elején Komlós Aladár hangoztatta: „Opponenseim teljes nyíltsággal és élességgel fejtették ki ellenvetéseiket. Legyen szabad remélnem, hogy ők sem fogják zokon venni, ha válaszomban ugyanígy teszek.” Amit Komlós opponensei jellemzésére mondott, az jellemezte az egész vitát s a szándék, amelyet kifejtendő válaszát illetően Komlós nyilvánított, adta meg a vita alaphangját. Egyik volt ez a vita azoknak a tudományos vitáknak a sorában, amelyeken — formális, dogmákkal érvelő és dogmák mögé rejtőző, skolasztikus vitákkal szemben, — a vitázók véleményüket csakugyan teljes nyíltsággal és élességgel s ehhez párosult tárgyyszerűséggel fogalmazták meg s fejtették ki.

A vitát összefoglalta :

Németh G. Béla